

Kinek mondanak engem?

A keresztény időszámítás kezdetét megelőző két évezredben virágzó nagy antik civilizációk életéről keveset tudunk, s az a kevés is roppant ellentmondásos: az utólérhetetlen szépségű épületek és ábrázolások többnyire pusztító háborúkról, kegyetlen uralkodókról, véres szertartásokról tanúskodnak. A fennmaradt írásos dokumentumokból azonban meggyőződhetünk arról, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében, valamint Kínában és Indiában ebben az időben egyre világosabb, árnyaltabb és pontosabb felismerések terjedtek el az igaz és hamis kijelentés, a jó és a gonosz cselekedet, a szép és a rút alkotás közötti különbségről. Hogy tisztelték, sőt, minden jel szerint nálunk jobban tisztelték ezek hirdetőit, azt bizonyítja, hogy tanításaik fennmaradtak. Gondolkodásunk máig az általuk kijelölt utakon halad vagy tévelyeg. Hogy az egykorúak sem e felismerések szerint éltek, és maguk a tanítások is leginkább az okozott és elszenvedett nyomorúság elleni tiltakozásból fakadtak, abban a saját tapasztalataink alapján semmi csodálkozni valót nem találunk. A vigaszt és útmutatást azonban az akkoriak sem nélkülözhatték. A kimondott szó megvilágosító – azaz világ-teremtő – erejében pedig nálunk jobban kellett hinniük, mert az Ige hatalma még friss tapasztalatuk volt. A feltárolt igazság azonban inkább elremítette őket: az öntudat egy halálra szánt, sebzett és kiszolgáltatott lény tudataként eszmélt magára. A világ csodált–rettegett rendje és az egyéni létezés korlátoltsága közti ellentmondás feloldhatatlannak látszott.

Ebből a kétségbeejtő állapotból kínálnak így vagy úgy kiutat a keleti bölcsélet legnagyobb hatású válaszkísérletei. Kimutatják minden személyes tapasztalat és minden megkülönböztetés viszonylagosságát, és forrásuk, az érzékeinket káprázatokba ejtő

létszomj kioltását szolgáló gyakorlatokkal juttatnak el az egyéni létezés illúzió-voltának felismeréséhez. A jógit a szenvedélyektől mentes értelem megtanítja (mint majd Spinozát) a természet isteni, örök törvényével összhangban cselekedni, önzetlenül és céltalanul. A Tao Te King szerint is: „az égalatti szent edény /s jobb volna vele semmihez se fogni /a tevékeny tönkreteszi /a kapari elveszíti”. „A Nagy Faragó kést sose használ”, teszi még hozzá Lao-ce, magyarázatképpen. Íme, a nem-cselekvő cselekvés útja.

A nyugati civilizáció útja nem erre vezetett. Itt, egymás szomszédságában két, a keletiektől élesen különböző elképzelés vert gyökeret a világ rendjéről. Utóbb mindkettő a kereszténység közvetítésével vált Európa szellemi örökségének a részévé. Az első paradox módon ötvözi az ember számára láthatatlan és felfoghatatlan, öröktől fogva létező, mindenható istenség képzetét a személyes gondviselésbe vetett bizalommal. Ez a különös látomás talán nem is születhetett volna meg másutt, mint egy korlátlan hatalmú és istenként tisztelt uralkodó, egy egyiptomi fáraó képzeletében. A korát megelőző – s a birodalom rendjét fenyegető – forradalmi gondolat a továbbiakban különös alakváltozáson megy keresztül. Rövidesen egy kicsiny, de harcias, félnomád nép, a zsidóság archaikus hitvilágába oltva bukkan fel, miután egy számukra érthetetlen nyelvet beszélő, állítólag a fáraó udvarában nevelkedett próféta – valamint annak fegyveres kísérete – megtéríti őket, az Írás tanúsága szerint nem éppen erőszakmentes eszközökkel, az egy igaz Isten hitére. Mózes választott népe kezdettől fogva lázadzik az ő prófétái ellen, a próféták pedig a nép gyötrelmes sorsát mindvégig az Isten és prófétái ellen elkövetett bűnökkel magyarázzák, titokzatos elpusztíthatatlanságát ellenben az isteni kiválasztottság tényével. A kiválasztott, ámde valamiképpen eredendően bűnös nép és az őt büntető-jutalmazó féltékeny Isten örökös perpatvarában Ekhnaton kozmikus látomása földi realitást nyer, és morális tartalommal telítődik, de mint a Római Birodalomban tisztelt sokféle helyi istenség egyike, idővel menthetetlenül provincializálódik az alapvetően politeista és szkeptikus késő-antikvitásban.

A vallásukhoz ragaszkodó zsidók számára két út marad, amelyen megőrizhetik identitásukat. Az egyik a próféták által beígért Messiás eljövételének „kikényszerítése”: teljesedjék be végre a Törvény igazsága! Ez radikális és tetteges szembefordulást jelent az új, hellenizált környezettel, és a világból kivonuló szekták hitvallása lesz, Keresztelő Szent János fellépéséig és azon túl. Kortársai a Názáreti Jézust is e próféták közé sorolják. „Én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról. Mindaz, aki az igazságból való, hallgat az én szómra”, vallja majd Pilátus előtt. (Jn 18,37)

De mi az igazság? Íme, a másik lehetőség: őseik hitének revíziója a görög filozófia szellemében. Ez az a bizonyos másik hagyomány, ami a nyugati gondolkodásra döntő hatással volt. Jézus korában már mélyen átitatta az egész hellenisztikus világot. A

görög filozófusok a hit igazságának helyébe az igazságba vetett hitet állították. Vagyis a kételyt, a mindig kétséges igazság megismerésére alkalmas módszer keresését. „Micsoda az igazság?” kérdi Pilátus Jézustól. (Jn 18,38) Vagyis hát nem Jézustól kérdi: költői kérdés ez ott, vagy sóhaj. A kinyilatkoztatott igazság áll az ész törvényszéke előtt. Nincs miről vitatkozniuk egymással, s mindkettő tudja ezt. Pilátus nem az igazság nevében, csupán a célszerűség és az államrezón szempontja szerint intézkedik, mikor a vádlottat kiszolgáltatja ellenségeinek. De mielőtt átengedné a felingerelt csőcseléknek, tesz még egy kísérletet. Megostoroztatja, és a fején töviskoronával állítja a nép elé, mondván: „Íme, az ember.” Nem a zsidók királya. Esendő lény, nem felforgató elem. És értésükre adja, hogy nem talált benne semmi bűnt.

Tehát az ember. Ami közös a kétféle nyugati hagyományban, mert ugyanúgy jelen van a kiválasztottság hitében, mint a mindenben kételkedő értelem magáraultságában, az az ember, és pedig minden egyes ember fontosságának a végletekig felfokozott öntudata. A görögök szemében ő mindennek a mértéke, az ószövetségi hagyományban a teremtés célja. Az európai embert eltúlzott önértékelése és példátlan individualizmusa hajtja majd előre – végzete felé.

Megszoktuk, hogy a Názáreti fellépését, tanításának újdonságát az Ószövetségi hagyományhoz képest értelmezzük, s hajlamosak vagyunk megfeleledkezni arról, hogy az ő idejében az ilyen helyi kultúrák zártságát már alaposan kikezdte Róma birodalomszervező igyekezete és a hellenisztikus műveltség terjedése. A keresztények Megváltójára mégsem úgy gondolunk, mint Seneca, alexandriai Philón vagy a platóni filozófia reneszánszának kortársára. Pedig ezt a kort – különösen a Mediterráneum keleti felén – sokkal inkább jellemzi az együtt és egymás mellett élő kultúrák közötti határvonalak elmosódása, mint bármely későbbi a késő-antikvitás és a késő-modernitás között. A Tanító ugyan Izrael népét szólította meg, tanítása azonban, tudjuk, minden emberhez szólt. Korábbi életútjáról, neveltetése körülményeiről, az őt ért szellemi hatásokról semmit sem tudunk. Könnyen elképzelhető, hogy nemcsak rabbinikus, de korszerű, görögös filozófiai műveltséggel is rendelkezett, ami egyáltalán nem ment kivétel számba az egykorú zsidó írástudók között. A krisztusi tanítás egyes vonásai erre utalnak. Egyrészt már említett univerzalizmusa, ami a zsidók istenképétől meglehetősen távol áll. Másrészt a szeretet mint alapeszme, közelebből az Isten iránti szeretet elválaszthatatlan összekapcsolása az ember szeretetével. Sokan felfedezték már a krisztusi szeretetvallás és a platóni-szókratészi szeretetfilozófia közötti párhuzamosságot: miért ne gondolhatnánk, hogy maga Jézus akár ismerhette is a görög filozófusok idevágó nézeteit?

Az Ószövetség Istene közvetlenül avatkozik választott népének sorsába, haragra gerjed, megbocsát, jutalmaz, büntet stb. Emberi indulatokkal, az ember számára többé-kevésbé érthető

tulajdonságokkal rendelkezik. Az új tan éppen ellenkezőleg, az embert ruházza fel isteni vonásokkal: Isten gyermekei vagyunk, az Isten ember képében jár-kei közöttünk, különös érdeklődést tanúsít az emberi szenvedés iránt, végül maga is emberként szenved kínhalált, mintegy megszentelve ezáltal a testi létezését. A Mennyei Atya képe, ezzel párhuzamosan, ismét elvontabbá válik. Mint érzék-feletti és időn-kívüli, mindig is létező Teremtő Értelem, a Seregek Ura kezd hasonlítani a platonista filozófusok Istenére. Nem válik ugyan elvont ideává, a platóni legfőbb Jó megszemélyesítőjévé, de többé nem az Ég parancsnoki harcálláspontjáról tekint le a világra. Az Újszövetség legeredetibb filozófiai mondanivalója ez, hogy a Teremtő nem teremtményei felett áll, hanem azok benne és általa léteznek, ő pedig bennük lakozik. Krisztus világosan szól erről: „Nem hiszed-e, hogy én az Atyában vagyok és az Atya én bennem van?... az Atya, aki én bennem lakik, ő cselekszi e dolgokat.” (Jn 14,10) De tanításának zavarbaejtő és titokzatos újdonságával mintha csak az újkor filozófusai mernének majd szembenézni. Hogy mit is jelent „a világ világossága” szófordulat. Schelling szavaival azt jelenti, hogy „Isten bennünk maga a világos megismerés és a szellemi fény, amelyben először válik minden más is világossá...” Isten az, aki a dolgokat lenni hagyja, gondolhatja majd erről a Schellingtől erősen inspirált Heidegger is, de nem mondja ki, Létnek nevezi.

Jézus követői, az evangéliumok szerzői és az apostolok azonban a Messiás eljövételére váró, megváltás után sóvárgó egyszerű izraeliták voltak, akik nem metafizikai magyarázatokra vártak. Számukra az örömhír az volt, hogy a próféták jövendölése beteljesedett, a Megváltó, íme, megjelent, és Isten országának közeli eljövetelét ígéri. Elképzelték, persze, hogy félreértették, mert félre akarták érteni Mesterük szavait, aki egy még nagyobb Örömhírt szeretett volna tolmácsolni nekik. Jézus kijelentései nem egy esetben szólnak arról, hogy mi emberek, kivétel nélkül mindahányan, a nyomorultak, a bélpoklosok, a házasságtörők és a vámosok is, Isten szeretett gyermekei vagyunk. Így ő maga is az, az Ember Fia, akit Isten kiválasztott, és megvilágosította elméjét az igazság felől. Soha magáról többet nem állít. Hívei azonban azt akarták hallani, hogy aki előttük áll, az a Messiás vagy maga az Isten. Őt kezdték imádni, jóllehet minden adandó alkalmal arra kérte őket, hogy inkább egymást szeressék. Hogy az Isten nem egyéb, mint szeretet, állította, és hogy igenis ez volna az őket szenvedéseiktől megváltó üzenet. Hogy mindig ott lesz jelen, ahol az ő nevében ketten vagy hárman egybegyűlnek (Mt 18,20), és akkor tesz csodát, „ha ketten közületek egy akaraton lesznek a Földön minden dolog felől” – de mi is lehetne ennél nagyobb csoda a Földön? Mert akkor, „amit csak kérnek, megadja nékik az én mennyei Atyám” – mit kérhetnének még maguknak, akik a szeretetben egyesültek és kiteljesedtek? (Mt 18,19)

Először talán a pusztai prófétának, Keresztelő Szent Jánosnak számolt be megvilágosodásáról. Te vagy, akire vártunk, bizto-

sítja őt a Keresztelő, aki türelmetlen követőitől szorongatva épp égi jelre várt. Találkozásuk mindenestre fordulópont, nem halunk róla, hogy Jézus ezt megelőzőleg bárhol is hirdette volna tanait. Az viszont kiderül az evangéliumokból, hogy miközben tanító és gyógyító tevékenysége vallási tömegmozgalmat teremt, amit a saját kilétéről mond, az nem megy túl azon, amit minden idők zsidó prófétái a maguk küldetéséről mondani szoktak: Isten kiválasztotta, szócsöve, beavatottja, s ezúttal: gyermeke is. Ez a maga korában szokatlan, merész szóhasználat, hogy valaki Atyjának mondja a mindenség Urát, alapjában véve mégsem jelent többet, mint különösen bensőséges, szereteteli kapcsolatot Istennel. Miben különbözik ez a metafora attól, hogy tanítványait testvéreinek nevezi?

Tudta-e Jézus, és honnan tudhatta, hogy ő maga kicsoda? Az Írás figyelmes olvasójában fel kell hogy merüljön ez a szentségtörő kérdés, ne úzzuk el magunktól! Hátha közelebb visz az evangéliumok drámájának megértéséhez! Hátha épp a szokásos olvasat blaszfémikus, amely az ember Fiát kétezer éven át afféle álruhás királyfinak láttatta, aki csak titkolja kilétét, de a végén minden úgylis jóra fordul!

„Engemet, embernek Fiát, kinek mondanak az emberek?” Máté 16,13 értelmezésén fordul meg minden. Őszinte aggodalmat olvasok ki a kérdésből, a rá szakadt próféta-szereppel kapcsolatos súlyos kétségeket. És ezt sokkal hitelesebbnek és megrendítőbbnek érzem, mint ha csak vizsgáztatná legbizalmasabb tanítványait, vajon tudják-e a helyes választ. Lehet, hogy ő maga sem tudja. S hogy másoktól kell majd megtudnia. A zsidók egyikének mondják a prófétáik közül, de mi az, hogy prófétának lenni? S mit jelent főleg itt, a civilizált Palesztinában, a római jog szellemében kormányzott, racionálisan szervezett tartományban, egy vélhetőleg korszerű, hellenisztikus műveltséggel rendelkező fiatal ember számára, akinek gondolkodásától távol áll a hagyomány parancsolatain rágódó farizeusok buzgalma, s nem sokat ad az örökké intrikáló főpapok tekintélyére? Épp arra tanítja a híveit, hogy mindnyájan testvérek az őket egyesítő szeretetben, s hogy annak forrását a saját szívükben és elméjükben keressék: az Istent. „Ti pedig kinek mondotok engem?” „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia” (Mt 16,15–16). Igaz és mégsem az, teljes a félreértés! Simon Péter szó szerint vette a Fiúságot, és földre szállt Istennek tartja Mesterét. Igaz, Máténál ezt a vallomást nyomban a helyes megfejtőnek járó jutalom kiosztása követi: a mennyország kulcsai és a majdani anyaszentegyházban a fő szerep, de most egy gondolat kísérlet erejéig ugorjuk át ezt a részt – célzatos mondánivalója utólagos beavatkozást sejtet.

Ezt követőleg pedig „megparancsolá tanítványainak, hogy senkinek se mondják, hogy ő a Jézus Krisztus.” (Mt 16,20) Dehogy parancsolta: kérlelte őket, ne mondjanak többé ilyesmit, mert ő nem az a Messiás, akit a zsidók várnak, Izrael szabadítóját. S a kérdés kérdés marad: vajon önmagát Istennek tartot-

ta-e, vagy a többször kijelentett Istenfiúság nem az ő kiváltsága, hanem a *condition humaine*, az emberi állapot. Lehetséges-e az evangéliumoknak ilyen olvasata? János szerint, amikor Jézus a jeruzsálemi templomban kijelenti: „Én és az Atya egy vagyunk” (Jn 10,30), a zsidók meg akarják kövezni istenkáromlásért, mondván, hogy „te ember létedre Istenné teszed magad”. Ő pedig így felel: „Nincs-e megírva a ti törvényetekben: Én mondom: Istenek vagytok?” (Jn 10,34) A Zsoltárok könyvében pedig erről szó szerint ez áll: „Én mondtam: Istenek vagytok ti és a Felségesnek fiai ti mindannyian.” (Zsolt 82,6) Tehát mindannyian! A zsidók megérthették ezt, mert a kövezés elmaradt, a tanítványok azonban – vagy a tanítványok tanítványai – nem.

Pedig ha így gondolkodunk, mártíromságának története is más megvilágításba kerül. Eltűnik a látszólagos ellentmondás, hogy ha előre hirdeti szenvedéseit, mi végre a fohász az Olajfák hegyén? Az evangéliumok szerint tudatosan készült az áldozatra, Isten bárányának szerepére. Előbb-utóbb el kell jönnie a pillanatnak, amikor felforgató tanításaiért felelősségre vonják, és majd választania kell: vagy megtagadja őket, vagy az igazság vértanúja lesz. Tüntetéssel felérő bevonulása a Pészach ünnepére készülő Jeruzsálembé, megjelenése a templomban, éles hangú vitája a főpapokkal azt bizonyítja, hogy az időpontot és az alkalmat ehhez maga választotta meg. Áldozatának értelmét is jóelőre elmagyarázta tanítványainak. Az Olajfák hegyén pedig, mint bárki más hívó ember, feltárulkozik Teremtőjének. Nem a K-vonalon hívja fel a feljebbvalóját, s kérleli a kiadott parancs módosítására, hanem egészen egyszerűen: imádkozik. Választott sorsának, megértett küldetésének rettenetes súlya alatt roskadozva kéri, ha lehet, múljék el fölé a keserű pohár, de ha nem lehet, teljesedjék be a sorsa, Isten rendelése szerint.

Krisna isten kocsihajtó képében jelenik meg a hinduk szent eposza, a Bhagavad-gítá hősnének, hogy ellássa intelmeivel. A keresztény tanítást azonban, mely szerint a Megváltó emberi alakban küldetett a Földre, talán nem így kell értenünk. Jézus nem külsőleg, hanem egész valójában ember, tehát születésétől fogva úgy érez és gondolkodik, ahogyan az emberek. Nem hozta magával az anyaméhből Isten-voltának tudatát, később pedig kitől és mikor tudhatta volna meg, erről nem szól az Írás. De hogy is mondhatnánk róla, hogy emberként szenvedett, ha nem osztozna velünk abban a gyötrő tudatlanságban, amely az ember elől elrejti a jövőt? Ami őt már életében mások fölé emeli, rendíthetetlen hite és szeretetének csodálatos ereje, kivételes, de emberi kvalitások. Akkor pedig a kétség kínját is ismernie kellett, tehát újra és újra úrrá kellett lennie a kiválasztottságát, kilétét, tanítása igazságát illető, elháríthatatlan bizonytalanságon. És ne feledjük, az ő hitét – Istenben, a saját küldetésében, áldozata értelmében – még nem erősíthette az Örömhír: „Krisztus feltámadott.” Sorsa és áldozata számomra azért példa, mert nem isteni, hanem

emberi sors. *Lehetett Isten, a keresztények hite szerint, de ő maga nem tudhatta, hogy az.*

Aki az Isten félelmét az Isten szeretetévé változtatta az emberek szívében, nagyobb csodát vitt véghez, mint ha holtakat támasztott volna fel. Az életéről és tanításáról szóló beszámolók azonban, a túlvilágba vetett hit és a csodatételek nélkül aligha bírják rá az egyszerű emberek millióit a kereszt felvételére. Amit a legtöbben, persze, azóta sem úgy vesznek fel, hogy érezni akarnák a súlyát. *Úgy veszik fel, mintha letennék:* éppen hogy szabadulni akarnak gyötrő kétségeiktől, és eszük ágában sincs osztozni a mások szenvedésében. Így azután nem kíváncsiak többé a Názáreti Jézustól ránk maradt rejtélyes kijelentések értelmére sem. Inkább a Csodában hisznek, hogy ne kelljen szembenézniük a Titokkal.